

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

на правах рукопису

КОЛІСНИК ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИМИРІВНА

**КАТЕГОРІЯ МЕНТАЛЬНОСТІ
ТА ЇЇ ПРОЯВИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ:
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність: 09.00.04.-філософська антропологія
та філософія культури

А в т о р е ф е р а т
Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ, 1997

188.241
30.2
11.82
Дисертація на правах рукопису

АВ 36.739
ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана на кафедрі філософського факультету Шевченка

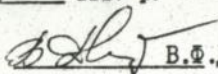
00607694 (W)

- Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Русин Мирослав Юр'євич
- Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Бичко Ігор Валентинович,
кандидат філософських наук
Йосипенко Сергій Львович
- Провідна організація: Український державний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова

Захист відбудеться 24 лютого 1997 р. в 14 годин
на засіданні спеціалізованої Ради Д 01.01.06
в Київському університеті імені Тараса Шевченка
(252017, Київ-17, вул. Володимирівська, 80, ауд. 330)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирівська, 58)

Автореферат розіслано "23" січня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої Ради В.Ф. ДІДЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Кожна епоха має свої духовні пріоритети та домінанти. Процес розбудови української правової держави, а також пов'язана з ним гуманізація й демократизація суспільства актуалізує проблему зміни світоглядних орієнтирів, зосереджує увагу на людині як творчій особистості, на духовних структурах її буття. Дослідження процесу трансформації концепції душі народу, ментальності обумовлено потребою подальшої розробки такої важливої для сучасної філософії й культурології проблеми як визначення поняття ментальності та її впливу на існуючу суспільну систему.

Сенс дослідження ментальності в умовах сучасної України полягає не в тому, що вона дає певні рецепти, або пропонує технологію у будь-якій галузі: економічній, політичній, науковій. Насправді, на нашу думку, суть ментальності полягає у тому, що вона є критичною рефлексією, усвідомленням цінностей та норм, на яких ґрунтуються ті чи інші види діяльності. Це також розуміння можливостей інших цінностей та норм й відповідно іншого роду діяльності, та зрештою усвідомлення різних типів відношень до природного, людського й соціального світу.

Об'єктивне існування фундаментальних ментальних структур не залежить ні від позитивних, ні від негативних оцінок представників даного суспільства - політиків, філософів і т. ін. Тобто, незалежно від суб'єктивних оцінок ментальність є репрезентантом об'єктивних духовних інваріантів даного соціуму, які дозволяють критично-усвідомлено віднестися до будь-якої форми діяльності, яка склалася, й тим самим створити можливості для витвору принципово нових форм. Через це дослідження і розуміння ментальності як об'єктивної національної константи є необхідним в умовах сучасного суспільства, оскільки філософське усвідомлення того, що відбувається в апіорних структурах людського буття (М. Хайдеггер), відбиттям чого є прояви теоретичної та емпіричної свідомості даного соціуму, дуже суттєво впливає на майбутнє. Майбутнє - це, дійсно, не те, що є десь попереду, а те, що ми реально створюємо самі. На характер цього творення впливає усвідомлення структур національної ментальності. Тому філософська рефлексія над ментальністю, взаємодія у цьому плані філософів, соціологів, етнопсихологів, політологів сьогодні є необхідним компонентом інтелектуалізації та гуманізації суспільства.

Дане дисертаційне дослідження є обумовлене потребою подальшої

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

розробки такої важливої для філософії й культурології проблеми, як генеза категорії ментальності та її виявів у національній українській традиції. Дисертація є спробою аналізу історико-філософської еволюції уявлень - від "духу", "душі народу" до "ментальності", - що мали місце в історії філософії та культури. Передбачається визначити найбільш суттєві ціннісно-мисленеві структури сприйняття українців, а також провести критичний аналіз прояву національної ментальності на ґрунті розуміння таких фундаментальних категорій культури людства, як віра та свобода.

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми, що стали предметом дисертаційного дослідження, виникають на перехресті двох напрямків, які мають певний рівень розробленості в науковій філософській літературі. З одного боку, мова йде про аналіз категорії ментальності, а також понять духу, душі нації в історії філософії, а з другого, виділення ціннісно-мисленевих структур саме української ментальності та її проявів.

Рефлексивна діяльність по усвідомленню згаданих вище понять як попередньої фази становлення та вивчення ментальності була притаманна західній філософській думці на протязі всього її розвитку. Проте своєї актуалізації, наукової розробки вона досягає у XVIII-XIX ст., що пов'язано із становленням націй, виникненням національної державності. Так, праці К. Гельвеція, І. Канта, І. К. Гердера, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля показують усю багатогранність, і через це складність визначення згаданих понять.

Значний внесок у дослідження проблем національної специфіки, духу народу зробили етнічні психологи, зокрема Г. Штейнталь, М. Лацарус, Г. Лебон, а також соціолог Е. Дюркгейм, історики кінця XIX - початку XX століття Я. Бурхард, К. Лампрехт.

Перші наукові розробки, що безпосередньо торкаються виникнення терміну "ментальність" пов'язані з іменами представників французької історичної школи "Анналів": М. Блока, Ж. Лефевра, Л. Февра, Ж. Ле Гоффа, Ж. Дюбі та ін. Вони розглядали історію ментальності як спосіб пізнання нового і невідомого, як стиль мислення, надаючи при цьому перевагу колективному над індивідуальним, психологічному перед інтелектуальним. Тому сфери її застосування надто різні - від культурної соціології минулого до історичної антропології й психологічного досвіду. Представники сучасної французької школи, а саме Ф. Бродель, В. Мандру, М. Вовель розглядають ментальність в руслі структурної історії. Праці Ж. Делеза і Ф. Гаттарі присвячені місцю

несвідомого, "незаконного" у виникненні, функціонуванні, дробленні соціальних утворень (1).

Ментальність як колективна свідомість розглядалась і представниками структурної антропології, зокрема Л. Леві-Брільем, К. Леві-Стросом.

Поняття колективно-несвідомого ґрунтовно обстоюється К. Г. Юнгом та його послідовниками К. Керенью, Дж. Кембелом, Е. Нойманом та іншими в концепції колективно несвідомих архетипів як складової частини ментальності. Проблеми позарационального торкається і М. Хайдеггер, який вважає, що позарациональне в людській свідомості виявляє себе, коли простежується протиріччя на основі неспівпадіння суб'єктивного відношення людини до об'єктивної дійсності.

Серед праць, що присвячені проблемі духу, душі, національному характерові, фундаментальним духовним структурам людського буття, чільне місце займають праці українських антропологів, культурологів, істориків XIX ст., які вперше поставили питання про наукове дослідження специфіки національного світосприйняття на різних рівнях суспільної свідомості: політики, культури, релігії й т. ін. Це праці таких вчених як М. Костомаров, П. Чубинський, В. Антонович, Х. Вовк, Т. Рильський, Г. Булашов, М. Грушевський.

Подальші дослідження проблеми ментальності пов'язані із діяльністю вчених з української діаспори за кордоном: І. Огієнко, В. Липинського, Д. Донцова, Д. Чижевського, І. Мирчука, О. Кульчицького, Б. Цимбалістого, П. Феденко, М. Шлемкевича, В. Яніва, І. Лисяк-Рудницького та інших. Вони розглядають категорію ментальності з точки зору національно-обумовлених психофізичних властивостей (2).

1. Бессмертный Ю. Л. "Анналы": Переломный этап? // Одиссей. - М., 1991; Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы "Анналов" / Отв. ред. Ю. Л. Бессмертный. - М.: Наука, 1993.

2. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії української церкви. - У 2-х т. - Т. 1-2. - К.: Україна, 1993; Огієнко І. Українська культура. - К., 1918; Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. - 2-е вид. - Нью-Йорк, 1954; Донцов Д. І. Де шукати наших історичних традицій // Дніпро. - 1995. - №7-8. - С. 65-95; Донцов Д. І. Дух нашої давнини. - Прага: Вид-во Крїя Пиценка, 1944; Мірчук І. Світогляд українського народу (спроба характеристики) // Науковий збірник Українського Вільного

Особливої уваги заслуговують праці російських філософів, істориків, культурологів М. Бердяєва, С. Булгакова, І. Гершензона, І. С. Ко-на, А. Я. Гуревича, Ю. Л. Безсмертного, Г. Гачьова (1).

При вивченні національної ментальності досить вагомим є питання взаємозв'язку української і західноєвропейської культур. Розв'язати його намагались Ю. Липа, І. Лисяк-Рудницький, А. Бичко, І. Люсев, О. Пахльовська. Ментальність як чинник відродження відновлення найкращих традицій української нації розглядається в роботах А. Бичко, І. Бичко, В. Храмової, Л. Гамаль, О. Киричука, А. Голуба, О. Рудакевича, В. Москальця, Ю. Канигіна.

Проблемою співвідношення етнонаціонального й індивідуального займається О. Штоквиш, Т. Кондратюк, С. Здіорук, О. Саган, В. Скуратівський.

Останнім часом у наукових дослідженнях аргументується визначення логіко-теоретичного апарату категорії, що розглядається, з'ясування та обґрунтування особливостей, які властиві світосприй-

---

Ун-ту. - Прага, 1942. - Т. 3. - С. 225-244; Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. - Мюнхен, 1973; Чижевський Д. Філософія на Україні. - Прага: Сіяч, 1926; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. - К.: Орії, 1992; Січинський В. Чужинці про Україну. - К.: Довіра, 1992; Кульчицький О. Український персоналізм. - Мюнхен, 1985; Кульчицький О. Світовідчуження українців // Українська душа: Зб. оригінальних досліджень української ментальності / Відп. ред. В. Храмова. - К.: Фенікс, 1992. - С. 48-66; Липа Ю. Призначення України. - Львів. - 1992; Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду // Основа. - 1995. - №28 (6). - С. 144-163; Феденко П. Вплив історії на український народний характер // Науковий збірник Українського Вільного Ун-ту. - Прага, 1942. - Т. 3. - С. 375-396.

1. Бердяєв Н. Судьба России. - М.: Сов. писатель, 1990; Бердяєв Н. Філософія свободи. - М.: Правда, 1989; Вехи: Інтеллігенція в Росії: Сб. статей 1909-1910 г. - М.: Мол. гвардія, 1991; Кон І. С. К проблеме национального характера // История и психология. - М., 1971. - С. 122-158; Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. - М.: Искусство, 1984; Гуревич А. Я. Изучение ментальностей: социальная история и поиски исторического синтеза // Сов. этнография. - 1988. - №6. - С. 16-25; Гачев Г. Национальные образы мира: Космо-Психо - Логос. - М.: Прогресс - Культура, 1995.

няття українського соціуму (Н. Хамітов, В. Скуратівський, В. Касьян).

Значне місце також займають загально-методологічні праці вітчизняних вчених-філософів - В. Горського, С. Кримського, М. Поповича, І. Іваньо, І. Огородника, що визначили певну методологічну основу вивчення культури й філософії. Необхідно згадати і праці, що присвячені історії філософської думки України, її культурі, мистецьких традицій, побуту, специфіки розвитку господарства (1).

Особливої уваги і творчої розробки заслуговують матеріали численних науково-теоретичних конференцій, що проводяться останнім часом, і поступово виробляють об'єктивні критерії аналізу логіки історичного розвитку української ментальності, її трансформації в різні сфери духовного життя (2).

Мета дослідження і обумовлені ним завдання. Вищевикладене стає підставою для обґрунтування об'єкту та предмету дослідження, його мети і завдання. Об'єктом дослідження є категорія ментальності. Предметом дослідження постає конкретно-історичний аналіз категорії ментальності та її виявів в українській культурі. Мета дослідження полягає у проведенні культурологічного аналізу категорії ментальності й специфіки її втілення в українській культурі. Відповідно до цієї мети визначаються основні завдання дослідження:

- дослідити генезу категорій душа, дух, ментальність в історії філософії та їх значення в усвідомленні духовних структур культури;
- проаналізувати основні підходи до визначення ментальності українського народу в культурології;
- показати основні чинники формування української ментальності;
- виявити особливості втілення української ментальності в ду-

1. Історія філософії на Україні: 3-х т. / АН УРСР Ін-т філософії. - К.: Наук. думка, 1987. - Т.1-2; Історія філософії України: Підручник / М.Ф.Тарасенко, М.В.Русин, І.В.Бичко та ін. - К.: Либідь, 1994; Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник / За ред. Черепанової С.О. - Львів: Світ, 1994; Культура і побут населення України. - К.: Либідь, 1993.

2. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи: II Харківські сквородинівські читання. Харків, 1993; Православ'я і культура: історія і сучасність. Полтава, 16-18 червня 1994 р.; Ментальність, духовність, саморозвиток особистості. Луцьк. 18-23 червня 1994 р.; II Філософський конгрес України. Філософія і культура. Київ, червень 1995 р.

ховному просторі національної культури;

- розкрити зміст категорій віри та свободи в українській ментальності;

- показати втілення сутнісних проявів національної свідомості в українській філософії.

Методологічна та теоретична основа. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають основні філософські принципи поєднання історичного і логічного, об'єктивності, єдності та різноманітності культур та культурних традицій, ставлення національної самосвідомості та світоглядно-філософських національних орієнтацій.

Щодо теоретичної основи, то її складають праці вітчизняних (М. Попович, В. Горський, А. Бичко, І. Бичко, В. Храмова, І. Огородник) та зарубіжних українознавців (Д. Чижевський, О. Кульчицький, В. Липинський, Д. Донцов, І. Мірчук та ін.), а також вчених у галузі історії філософії, релігії, історії культури, в яких відображено тісний зв'язок предмета дослідження з різними сферами суспільного життя України.

Наукова новизна роботи полягає у здійсненні культурологічного аналізу категорії "ментальність" і специфіки її втілення в українській культурі. Основні результати, які складають наукову новизну полягають у наступному:

- встановлено, що ментальність є досить складним утворенням, в якому слід, перш за все, виявляти об'єктивний, духовний, ціннісно-мислиневий характер, котрий містить як раціональні, так і ірраціональні компоненти. Ефективність визначення ментальності, що пропонується, полягає в наданні можливості виявити об'єктивні ціннісно-мислиневі структури найбільш глибинного рівня духовної культури;

- проаналізовано основні чинники формування української ментальності: географічне положення, історичні події даного краю, соціокультурне буття, форми суспільних стосунків, глибинні архетипи колективного несвідомого українського народу;

- показано, що зміст категорії віри в українській ментальності полягає: у характерному збереженні традицій язичництва як глибинних структур мислення, що виявляють себе через жанр усної народної творчості, народні звичаї, обряди, свята, прикладне мистецтво; в демократизмі української православної церкви;

- розкрито зміст трактування національною традицією категорії свободи. Відповідно з національною традицією досліджено, що дана

категорія в українській ментальній картині світу формується під впливом релігійної (розуміння свободи як перемоги духу, що досягається через розвиток глибинного потенціалу особистості, притаманна українській філософській думці), демократичної (виявляє себе у суспільних взаємостосунках українців) та націоналістичної (як воління до національно-буттєвого самоствердження) традицій;

- здійснено культурологічний аналіз формування національної ментальності, а також самобутнього процесу становлення і формування специфіки української філософії під впливом фундаментальних духовних структур українського етносоціуму. Українська ментальність не тільки обумовлена розвитком національної культури та філософії, але й сама сприяє визначенню її сутності, свідченням чого і є, зокрема, релігійна та кордоцентрична традиції філософської думки на Україні.

Теоретичне і практичне значення. Результати даного дослідження сприятимуть подальшим теоретичним розробкам проблем, пов'язаних із ментальними структурами буття людини, соціуму. Матеріали дисертації можуть бути використані при побудові курсів з історії філософії, теорії та історії української культури, у викладі яких існують певні труднощі з визначенням позасвідомих, духовних домінант будь-якої суспільної структури.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображені у публікаціях автора. Концепція та головні положення праці обговорювались на засіданнях кафедри української філософії і культури філософського факультету Київського університету ім. Т.Шевченка. Результати дослідження були висвітлені у виступах дисертантки на міжнародних науково-теоретичних конференціях: "Православ'я і культура: історія і сучасність". Полтава (16-18 червня 1994 р.); "Ментальність, духовність, саморозвиток особистості". Луцьк (18-23 червня 1994 р.); II Філософський конгрес України. Філософія і культура. Київ (червень 1995 р.).

Структура дисертаційної роботи. Мета і завдання дослідження визначили структуру роботи, яка складається зі вступу, двох глав, кожна з яких містить три параграфа, висновку та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається доцільність і актуальність теми, окреслюється ступінь її опрацьованості, а також мета та завдання ро-

боти. Описано джерелознавчу базу дослідження, формується його новизна, вказується теоретико-методологічна основа роботи. Визначена можливість практичного застосування результатів дослідження.

У першій главі "Проблема ментальності в духовній структурі культури" розкривається процес становлення поняття ментальності, її логико-теоретична база, аналізуються формуючі чинники, що впливають на дану категорію й характеризують її як вияв етнонаціональної картини світу; подається культурологічна концепція її дослідження.

Перший параграф "Генеза понять духу народу, душі, ментальності в історії філософії" присвячений висвітленню етапів становлення філософського аналізу категорій, пов'язаних із духовними структурами буття людини.

Аналіз філософської традиції щодо питань "духу", "душі" народу дає можливість ознайомитись із логікою становлення перших спроб наукового обґрунтування згадуваних вище категорій західної філософії. Це становлення для нас є важливим як попередня фаза виникнення досліджень з ментальності, хоча сам термін ще не вживається. Аналізується виникнення поняття "ментальність", подаються визначення його школов "Анналів", західною філософською думкою, структурною антропологією, представниками сучасної української та російської філософії, культурології, української діаспори.

Розгляд різних аспектів бачення категорії ментальності дає можливість зробити висновок, що ментальність є перш за все поняттям, яке відображає наявність мисленевих структур на відміну від понять "дух", "душа" народу, що ближче до образно-метафоричної сфери. Ментальність є досить складним утворенням, і згадані вище дослідники цієї проблеми фіксують її важливі моменти. На наш погляд, головною рисою бачення ментальності є розуміння її об'єктивного, духовного, надособистісного, ціннісно-мисленевого характеру. Проте, це не тільки мисленево-раціональна реальність. Ця категорія містить як психофізичні, так й ірраціональні компоненти, що слушно підкреслюють українські дослідники цієї проблеми.

Враховуючи все, як позитивне, так і негативне в існуючих визначеннях ментальності, спробуємо сформулювати своє бачення цієї категорії. На нашу думку, ментальність - це духовно-історичний прояв особистісного та колективного світосприйняття, світобачення, що позначає сукупність ціннісно-мисленевих умонастроїв суспільства, вираження його фундаментальних орієнтацій та устремлень. Ментальність у процесі розвитку структурно зазнає змін, що виявляє се-

бе в процесах диференціації розуміння, інтерпретації, а також вибору способів реалізації ціннісно-мисленевих умонастроїв, що само собою виступає своєрідним показником рівня розвитку індивідуальної й суспільної свідомості.

Головний критерій нашого бачення ментальності полягає у синтетичності сприйняття даної категорії. Розуміння ментальності, що пропонується, є ефективним, оскільки орієнтує на виявлення чи виокремлення об'єктивних ціннісно-мисленевих структур.

У другому параграфі "Філософський аналіз основних підходів до визначення ментальності українського народу в українській культурології" на підставі можливого (у межах дисертаційного дослідження) аналізу культурологічних джерел, які присвячені проблемі виявлення ціннісно мисленевих-структур української ментальності, слушно наголосити, що інтенсивна робота української інтелектуальної еліти у площині вищезгаданої проблеми дослідження з середини ХХ століття відбувається на різних рівнях: психологічному, соціологічному, фізіологічному і т.ін. Підкреслимо, що ці пошуки специфіки національної ментальності не припиняються з середини ХІХ століття, й особливо високого рівня досягли в останній чверті теперішнього століття.

Розгляд праць культурологів, етнологів, істориків ХІХ ст., й науковців ХХ ст. показує, що існують риси ціннісно-мисленевих структур української ментальності, які одностайно помічаються усіма авторами. До цих превалюючих рис відноситься антеїзм, кордоцентризм, релігійність, індивідуалізм, демократизм.

Проте, зустрічаються і поодинокі гіпотези стосовно тих чи інших рис ментальності, або впливів, що їх породили. У даному випадку мова йде про три основних чинника, виділених Ю. Липов, що впливали на розвиток ментальності, а саме: готизм, елінскість, трипільство. Та ми вважаємо, що це перебільшено, оскільки неможливо виміряти глибину цього впливу за браком будь-яких письмових пам'яток.

Визначення ціннісно-мисленевих структур ментальності пропонується українськими культурологами, а саме Д. Чижевським, О. Кульчицьким, П. Феденком та ін., за наступними напрямками: аналіз політичних ідеалів даного народу, релігійних почуттів, суспільно-історичних відносин, розгляд етичних поглядів народу, дослідження народної творчості, характеристика найвидатніших представників даного народу, і нарешті, розгляд національної філософії.

У третьому параграфі "Основні чинники формування української ментальності" досліджується сутність критеріїв належності до етноментальної картини світу України, а саме: географічного положення, історичної долі, культурного буття, форм суспільного життя, а також архетипів колективно-несвідомого українського народу. Аналіз основних чинників, що безпосередньо чи опосередковано впливають і формують етно-національні особливості сприйняття, світобачення української нації, дають нам досить повне пояснення існування тих чи інших властивостей.

Національна специфіка ментальної картини світу, що зумовлена вищезгадуваними чинниками, сприяла формуванню і розвитку таких рис української ментальності, як антеїзм, чутливість та ліризм, кордоцентризм, релігійність, демократизм, ідеалізм, потяг до волі, толерантність. Проте, по-перше, перераховані риси при певному збігу обставин можуть виявляти себе як з позитивного, так і з негативного боку. По-друге, в колективно-підсвідомому українського соціуму існують риси, що завжди відзначаються ціннісно-негативним забарвленням, а саме: різка зміна політичних орієнтирів, підпадання під вплив різних демагогів, що є наслідком переваги емоційного чинника над розумовим; мрійництво як породження українських просторів; стиль притаєного існування, спричинений необхідністю критися від небезпечних ворогів.

Слід відзначити, що риси нашої національної вдачі не являють собою чогось абсолютно унікального й оригінального, вони є індивідуальною комбінацією прикмет, що мають місце в світі й властиві багатьом народам. Підкреслимо також, що всі позитивні риси, які мали місце в українській ментальності, зараз майже повністю втрачені. Про ментальність ми говоримо, щоб повернути поступово кращі властивості ціннісно-мисленевих структур буття українців за допомогою засобів масової інформації, розуміння яких мають базуватися на ґрунтовних наукових дослідженнях у цій галузі. При цьому справа полягає не у формальному поверненні вишиванок, шароварів, писанок - зовнішніх атрибутів, а мова йде про сутність, окремішність даної нації; у цьому й полягає заслуга відродження.

Аналіз праць вітчизняних науковців з досліджуваної проблеми свідчить, що вони надавали великого значення розвитку науки про дух, душу нації, її ціннісно-мисленеві устремління, оскільки вбачали в цьому реальний шлях удосконалення людських взаємовідносин, гармонізації душі і тіла.

Друга глава "Особливості втілення української ментальності в духовному просторі національної культури" присвячена розкриттю сутнісних проявів національної ментальності через трактування змісту категорій віри та свободи в українській філософській традиції з урахуванням теоретичних та методологічних результатів дослідження, що мало місце у попередній главі.

У першому параграфі "Аналіз категорії віри в українській ментальності" робиться спроба розкрити суть поняття віри в світосприйнятті українського соціуму. Так, язичництво привнесло в це поняття переважно утилітарний характер, метафоричність та образність. Процес руху світогляду міфологічно-язичницької політеїстичної свідомості до монотеїзму відзначався відокремленням міфу від релігії, від світогляду, від сфери комунікацій. Але, разом з тим, він залишається предметом фольклорного мистецтва, фактом поезії, естетичним феноменом. Язичницька міфологія, яка зазнала значної еволюції до моменту християнізації, що піднялась на рівень героїчного епосу, стала не тільки підґрунтям, на яке лягли нові християнські цінності, а й засобом їх засвоєння. Отже, поступова зміна старого світогляду новим, який при цьому вступає у взаємодію з першим, знаменує феномен двовір'я як своєрідного з'єднання двох світобачень.

Щодо православ'я, то релігійна ментальність принесла із собою багату духовну культуру: стиль будівництва храмових споруд, спосіб малювання образів, й таке інше, що й у свою чергу виступає зараз зовнішнім проявом своєрідних ціннісно-мислиневих структур сприйняття даним народом категорії віри. Також риси ментальності, що притаманні українському народові: терпіння, покірливість, невойовничість - вже самі по собі відповідають засадам християнського світу, й є природною основою розквіту релігійної свідомості.

Складні суспільно-політичні обставини в житті країни відбилися і на історії християнських церков: православній, уніатській, римо-католицькій, протестантській, а пізніше й автокефальній. Це різноманіття конфесій є слушним наслідком таких рис української ментальності, як перевага чутливості над волею, пасивності над активністю, позбавленість здержуючих, зберігаючих традицію, консервативних елементів у національній ціннісно-мисленевій структурі сприйняття, несталості та браку міри в почуттях, думках та діях. Це все те, що ускладнює процес утворення так би мовити свого власного стилю в культурі й політиці.

Щодо різних конфесій України, підкреслимо, що позитивним мо-

ментом виступає тут факт поодиноких спроб у різні історичні періоди, скасування денационалізуючої українців релігійної та культурної окремішності, пропонування шляху гармонійного наближення і врівноваження на українському ґрунті цих різних християнських церков і культур.

У другому параграфі "Категорія свободи у ментальному сприйнятті української нації" предметом дослідження виступає поняття свободи як онтологічної першооснови людського життя, яка завжди була і є актуальною в історії філософії. Ця тема невичерпна через те, що кожне наступне покоління, не кажучи вже про різні епохи та культури, розуміє її по-своєму. Виходячи з того, що абстрактної свободи бути не може, оскільки немає основної опори здійснення цієї свободи, тобто людської індивідуальності, яка цю свободу і звільненість вибирає, ми намагаємося розглянути дану категорію в світлі ціннісно-мисленевих структур буття українського народу.

Досліджувана категорія під впливом сталих схильностей, структури мислення та певних обставин українського метаетнічного світу трактується на Україні з релігійної, демократичної та націоналістичної позицій.

Бачення свободи як властивості людської душі, як перемоги духу притаманне українській філософській традиції. Суть цього трактування свободи розкривається в словах Ісуса, який казав, що єдиним шляхом до звільнення слугує шлях пізнання істини, яка тільки й може зробити людину вільною (див. Іоанн 8:32) через самопізнання і отожднення себе із Творцем.

Таке розуміння свободи, зазначимо, формується в скрутні часи хитких та хаотичних соціально-політичних орієнтирів, у творах таких українських мислителів, як Віталій з Дубна, І.Копинський, Г.Сковорода. Ідея свободи волі трактується ними як розвиток духовності людей, й, як наслідок цього - внутрішня звільненість від земних амбіцій та пристрастей, коли відмітається все недосконале, слабе та порочне в людині і переважає стрижнево-сутнісне, коли актуалізуються потенції людського начала. Цілком слушним в аспекті сприйняття категорії свободи українським ментальним світом є те значне місце, яке відводиться в філософській традиції України самопізнанню й самоподоланню - двом своєрідним основам шляху удосконалення людини.

Специфіка бачення цієї категорії демократичною традицією, на наш погляд й на думку інших дослідників, точки зору яких ми

поділяємо, полягає, перш за все, в розумінні свободи як рівності. Цей факт можна пояснити приналежністю українців до європейського культурного кола з відповідним формуванням таких властивостей ментальності, як індивідуалізм, персоналізм, що відповідно впливало і на сприйняття поняття свободи. Крім того, розуміння свободи як рівності було зумовлено родинним вихованням. Ідея волі, виступаючи однією з домінуючих (як у будь-якого іншого народу) тенденцій структури мислення українського соціуму, таким чином, через родину проєктується й на все суспільство. Таке трактування свободи найчастіше себе виявляє у емпіричній формі стосунків українців, не відзначаючись при цьому лише позитивними характеристиками.

Репрезентація поняття свободи з позицій націоналізму пов'язана із політичним життям суспільства. Націоналізм в історично усталеному сенсі цього поняття, як воно використовується класиками української націоналістичної думки, є системою "вольових" прагнень щодо життя нації. Через це для української нації, для якої стан нереалізованого воління до національно-буттєвого самоствердження є майже постійним, націоналізм набуває реального суспільного сенсу, волі до власної культури, до самостійного державницького буття.

Проте зазначимо, що сучасні національно ідеологізовані заклики моральної правди, історичної справедливості від імені цілої спільноти залишають осторонь питання політичної свободи для кожного з її членів. Політична свобода не є вторинною у перспективному плануванні політичних кроків - від першої дії колективного вивільнення до державного забезпечення досягнень в економіці, культурі, науці, технологічного прогресу тощо. Досвід розвинутих демократичних країн доводить інше. Соціальний поступ є похідною від максимально демократичного політичного режиму. Отже, політичні інститути в посткомуністичних умовах мають спрямовувати свої дії на творення таких політичних угод, за яких максимально демократично, природньо, поза адміністративним тиском, командним нав'язуванням та культурницьким примусом буде враховуватися особиста свобода громадян, сфера особистих взаємин як чогось священного само по собі.

У третьому параграфі "Філософська думка як втілення особливостей національної свідомості" ставиться проблема аналізу тих аспектів філософської творчості, завдячуючи яким вона виявляє належність до певного типу національної ментальності. Оскільки постановка і розв'язання філософських проблем у конкретній філософській системі, засвоєння тих чи інших філософських ідей істотно зумовлені

специфікою ментальності, історичного розвитку, культури народу, де народжуються чи функціонують певні філософські ідеї.

Слід, однак, підкреслити, що ми філософію не розглядаємо лише як вияв національного світогляду, визнаючи об'єктивно автономію філософії, хоча існують і переважаючи ідейні тенденції. Так, переважаччою тенденцією в українській філософії, за слушною думкою багатьох дослідників, вважають релігійно-містичну традицію (І. Вишенський, В. Суразький, Віталій з Дубна, І. Почаївський, Кирик Острозький, І. Копинський, М. Смотрицький, К. Транквіліон-Ставровецький, Г. Сковорода, П. Юркевич) та "філософію серця", репрезентовану Г. Сковородою, М. Гоголем, П. Кулішем і П. Юркевичем.

Орієнтованість на багатство "внутрішньої" людини, її моральні та релігійні прагнення, велич її безсмертного духу - це особливість не тільки філософії, а й української духовності в цілому. Гуманістичні традиції звеличення людини, увага до її чуттєво-емоційних потягів, духовного самовдосконалення, шляхів єднання з Богом набрали концептуального вигляду у філософських системах ХІХ століття.

Проте, крім цього існують філософські погляди професорів Києво-Могилянської академії, які стояли на позиціях філософії природи, натурфілософії, були переконані в раціональності світу, через що методом пізнання їм слугувала формальна логіка. Також можемо навести як приклад сказаного вище аналітично зорієнтовану філософію О. Новицького, С. Гогоцького, позитивізм В. Лесевича, панпсихізм О. Козлова й О. Гілярова, неокантіанство Г. Челпанова, монодуалізм М. Грога й психологізм В. Зеньковського, філософію національного радикалізму. З вищесказаного видно, що чуттєвість не завжди стояла на першому місці в історії філософії на Україні. Але поряд з тим, безперечно, ряд вчених зверталися протягом всієї історії філософії до сфери почуттів, "серця", експансії особи не у світ, а у власне єство. Зовнішнім виразом такого кордоцентризму є релігійні, нерідко пов'язані з екзистенціальним переживанням, трансценденції.

Однак, застосовуючи такі загальні характеристики, необхідно завжди пам'ятати, що маємо справу зі свідомо допущеними спрощеннями, оскільки питання національної ідентифікації результатів філософської творчості є надзвичайно складним. Це обумовлено тим, що філософська думка завдяки всезагальності категорій, якими вона оперує, не має такої явно вираженої національної ментальності, як, наприклад, художня література або фольклор. І це важливо через те,

що досліднику національних культурних коренів тієї чи іншої філософської системи доводиться знаходити непрямі, часто надавичайно опосередковані докази національного світовідчуття, світосприйняття, світобачення, крім того філософські ідеї, системи вчення узагальнюють розвиток, як національної так і світової філософської думки.

у заключенні, підсумовуючи основні ідеї дисертації, яка є дослідженням культурологічного аспекту категорії ментальності та її проявів в українській культурі, маємо можливість зробити узагальнюючі висновки:

- головною рисою розуміння ментальності має бути розуміння її об'єктивного, духовного, надособистісного ціннісно-мисленевого характеру, що відображає наявність мисленевих структур на відміну від понять "дух", "душа" народу, що ближче до образно-метафоричної сфери. Основний критерій нашого бачення даної категорії полягає у синтетичності її сприйняття;

- у сприйнятті категорій культури, зокрема, віри та свободи, ментальні властивості українського соціуму грають велику роль, відповідно формують їхнє трактування;

- філософія, як квінтесенція творчих сил нації, є також слушним підтвердженням впливу ціннісно-мисленевих орієнтацій етносоціуму на національну філософську думку, зокрема України. Проте, ми тут спостерігаємо взаємозворотній процес.

Зміст основних ідей дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Колісник О.В. Релігійність, як одна із провідних рис ментальності українців// Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Православ'я і культура: історія та сучасність".- Полтава, 1994. - С.19-20

2. Колісник О.В. Деякі методи до визначення ментальності українців//Тези доповідей та матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Ментальність, духовність, саморозвиток особистості". - Київ-Луцьк, 1994.- С.65-67.

3. Колісник О.В. До проблеми визначення ментальності українців// Вісник Київського університету / Філософія. Політологія. Соціологія. Психологія. - К., 1995. - С.77-87.

4. Колісник О.В. До проблеми впливу ментальності на національну філософську думку України // Вісник Київського університету/ Філософія. Політологія. - Вип. 25. - К., 1996. - С.13-19

АНОТАЦІЯ

Kolesnik O. V. "The Category of Mentality and its manifestation in Ukrainian Culture: the culturological aspect". Dissertation for the degree of Candidate of Philosophy, speciality 09.00.04 - philosophy of antropology and philosophy of culture; National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1997.

The dissertation contains theoretical and metodological investigation in the field of philosophy and culture of Ukraine. The main idea of the work is following the category of mentality and value orientations considerably influence upon all the aspects of vital activity of the society. Especially it is evident in national culture.

Колесник А. В. "Категория ментальности и ее проявления в украинской культуре: культурологический аспект".

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 - философская антропология и философия культуры, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997 г.

Диссертация содержит теоретические и методологические исследования в области философии и культуры Украины. Ведущей идеей работы является положение о том, что категория ментальности, ценностно-мыслительные ориентации данного этносоциума существенно влияют на все аспекты жизнедеятельности общества, особенно ярко выявляя себя в национальной культуре.

Ключові слова "категорія ментальності", "ціннісно-мисленеві умонастрої", "структури духовного буття людини", "національна свідомість", "культура", "дух", "душа", "особистісне та колективне світосприйняття", "світобачення", "антеїзм", "кордоцентризм", "релігійність", "індивідуалізм".

AB 36.739